

Xor görülən "Şah İsmayıl ordeni"ndən oğurlanan "Tomris" filminə

Tariximiz, cəmiyyətimiz və münasibətimiz

(əvvəli ötən sayımızda)

Şiəlik və onun Sufi Dərviş cəmiyyətindəki təsirləri, ümumiyyətlə qızılbaşlıq haqqında ən dəyərli fikirlər hələ ilkin addımlarını yeni atmağa başlamış və müdafiə ərəfəsində olan gənc tədqiqatçı Günel Rəhimlinin araşdırmalarında daha geniş və akademik şəkildə əks olunmaqdadır (4). Bu haqda söz demək istəyən ilkin qaynaqlara baxmasa da olar, o sadəcə ən azında bu kimi tədqiqatlara baxaraq fikir formalaşdırıb, bir fikir irəli sürsə cəmiyyətimizə də xeyir vermiş olar. Oxumağı sevməyən, havadan danışan bir cəmiyyət olmasa, tariximizdə Massaget tarixinə bənzər oğurluq halları da olmaz.

Müasir kino sənayemiz və tariximiz

İlk öncə onu vurğulamaq istərdim ki, dünyanın nadir ölkələrindən biri, burada kinonun inkişafına prezident tərəfindən maliyyə ayrılır. Prezidentimiz cənab İlham Əliyev demək olar ki, daim bu məsələni diqqətdə saxlayır (Bax: Keçid 1.). Heç şübhəsiz ki, filmlər və seriyalar da çəkilir. Hətta ictimai televiziya "Qarabağnamələr" adlı serial da çəkib (Keçid 2). Əsəri nəzərdən keçirəndə aydın olur ki, ssenaristlərdən heç biri tarixçi deyil. Məhz ona görədir ki, Ağa Məhəmməd Qacarın əsgerləri farsca danışır. Halbuki, Qacarlar dövlətinin ilkin illərində ordu Qızılbaş ordusu idi. Bu kimi faktları sadalamaqla bitməz. Hazırda bəhs etdiyimiz "Tomris" filminin ssenaristi tarixçidir və bunu da fikirlərinizin bir tərəfində saxlayın. Təəssüf ki, digər bir tarixi seralımız yoxdur. Müasir Azərbaycan kino sənayesində isə sadəcə komediya, azacıq dram və qorxu filmlərinin mövcudluğunu müşahidə edirik. Mühəribə şəraitində olan və zəngin tarixə malik bir ölkədə tarixi filmlərin çəkilməməsi və buna cəmiyyətin marağının olmaması tariximizin oğurlanmasının başlıca səbəblərindən biridir. Barmaqla sayılacaq qədər keyfiyyətsiz çəkilmiş tarixi filmlərə gəldikdə isə ya tarixi tam əks etdirmir, ya aktyor işi zəifdir, ya da qrafik cəhətdən keyfiyyətsizdir və ya dil normalarına cavab vermir. ABŞ daxil olmaqla bütün ölkələrdə dövlət siyasətinin əsas silahlarından olan kinonun inkişafının zəruriliyinin əyarını daha necə göstərmək olar. "Tomris" adına gəlincə, onu xatırladaq ki, demək olar ki, Azərbaycan xaric heç bir yerdə (bəlkə Türkiyədə olar) valideynlər öz övladlarına Tomris adını bu qədər çox qoymurlar.

Xalq o vaxt övladına qəhrəmanının adı qoyur ki, onun həyatında mühüm rol oynamış olsun. Ona yad olan bir qəhrəmanın adını bir insan öz övladına qoyaraq onu yaşatmaz. Təbii, dini inanca dayanan adlar istisnalarla təşkil edir. Bu etnoqrafik metod ilkin bir sübutdur ki, Tomris hansı bölgənin qəhrəmanıdır. Tomris obrazı Maestro Niyazının "Rast" baletinin əsas qəhrəmanıdır (Bax: Keçid 3). Hətta, Bakı Bələdiyyə Teatrının hazırladığı və

rin Orta Asiyada yaşaması fikrinin yaranmasının əsas səbəbi Herodotun ingiliscə çapının düzgün anlaşılmasıdır. Halbuki, orijinala yaxın tərcümələrə diqqət yetirdikdə belə məlum olur ki, Massagetlər Xəzər dənizinin şərqi qərbindəki düzənliklərdə deyil, Qafqaz dağlarından şərqi tərəfdəki düzənlikdə yaşayırlar (9, s. 257). Çox güman ki, müəllif indiki Samur çayında Araz çayına qədər uzanan Xəzər sahili düzənliyi nəzərdə tutur. Həmçinin,

çayını Arrian Oxus kimi göstərməkdədir (10, s. 199-202). Halbuki, Arrian əsərinin başqa bir yerində Araz çayını eyniliklə Herodotun göstərdiyi kimi Araxes kimi göstərmişdir (10, s. 177). Araxes (və ya Arakses, Araz) hidronimini müasir dövrə qədər özündə saxlayan yeganə coğrafi ad bizim Araz çayı deyilmi?! Yüzlərcə bu fikri tədqiqətcilərin faktlar mövcuddur və onların hamısını buraya daxil etmək uzun və yorucu ola bilər. Ümumi belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, həqiqət necə olursa olsun hər kəs görmək istədiyini görür, eşitmək istədiyini eşidir. Dünya tarixşünaslığında isə bilinməyən səbəblərdən Azərbaycana və Azərbaycan ərazisinə, onun tarixinə ikili standartlı münasibətlər mövcuddur. Bizlər isə bu kimi əsas məsələlərlə mübarizə aparmaq yerinə ya bir-birimizlə mübarizə aparır, ya da tariximizin müxtəlif dövrlərini qeyri-peşəkarcılıqla tənqid etməklə məşğuluq. Əgər bir millət özü özünə dəyər verməzsə, başqası əsla ona dəyərli hiss etdirməz.

Ədəbiyyat

1. Mehdiyev R. Ə. **Tarixi idrakın elmiliyi problemlərinə dair**. Bakı: "Şərq-Qərb", 2013.
2. Bayramlı Z. H. **Azərbaycan Səfəvi dövlətinin quruluşu və idarə olunmasında türk qızılbaş əyanlarının rolu**. Bakı, 2015.
3. Bayramlı Z. H. **"Silsilətin-nəşəbi Səfəviyyə" əsəri Azərbaycan tarixinin mənbəyi kimi**. Bakı, 2019.
4. Rahimli G. **Background of the Kizilbash ideology // Sbornik nauçnix rabot "Qileə: nauçniy vestnik"**. Kiev, 2016, *Vipusk 114 (11)*. str. 137-141.
5. Keçid 1: <https://prezident.az/articles/32112>
6. Keçid 2: <https://www.youtube.com/watch?v=e0eMx74E23I>
7. Keçid 3: <https://report.az/i-ncese-net/opera-ve-balet-teatri-maestro-niyazinin-rast-baletini-numayis-etdirecek/>
8. Keçid 4: https://www.youtube.com/watch?v=RJHmH0Y6_vw
9. Herodotus **History in Greek with an English translation by A. D. Godley**. In four volumes. Vol. 1. London, 1928.
10. **The Anabasis of Alexander of Arrian**. Translated from Greek by E. J. Chinnock, London, 1884.
11. Procopius: **History of the Wars in Greek with an English translation by H. B. Dewing**. In six volumes. Vol. 3. London, 1919.

baş rolunu mərhum Amaliya Pənahovanın oynadığı "Tomris" tamaşası da səhnələşdirilmişdir (Bax: Keçid 4). Qərbdə Azərbaycanın bütünü bu işlər görülməyən Qazaxıstanda niyə Tomris xatırlanırdı?!

İlkin tarixi qaynaqlarda Massagetlər və Tomris

Dünya tarixşünaslığı, eləcə də Rusiya tarixşünaslığı Azərbaycan tarixinin müxtəlif dövrlərinə ikili münasibət göstərərək qeyri-peşəkarcasına yanaşırlar. Bunlardan birincisi Azərbaycan ərazilərinin Persiya ərazisi kimi göstərilməsi, ikincisi isə mədəniyyətimizin Persiya mədəniyyətinin bir parçası kimi təqdim olunmasıdır. Onların bu davranışlarını heç bir akademik fikirle izah etmək mümkün deyildir. Bu fikirlər Massaget çarlığının tarixindən də yan keçməmişdir. İlkin qaynaqlardakı aydın faktlara rəğmən onlar Massagetləri, iskitlər kimi fars adlandırmış və onların Mərkəzi Asiyada yaşadığını iddia etmişdilər. İlk öncə Massagetlərin fars olub olmamasına aydınlıq gətirək. Herodot yazır ki, Massagetlər iskitlərə bənzəyirlər, atı qurban edirlər, mahir at çaparlıqları, at əti yeyirlər, bununla bərabər baliqçılıqla da məşğuldurlar və Arazdan baliq ovlayırlar (9, s. 2267-272). Tarixdə mahir at çaparlar olan və at məhsulları ilə qidalanan yeganə millət Türklərdir. Bu fikri təsdiqləyən Prokopis erkən orta əsrlərdən etibarən Massagetlərin artıq özlərini Hunlar adlandırdığını yazır (11, s. 15).

İndi isə onların harada yaşaması ilə bağlı mübahisə doğuran məqamlara diqqət yetirək. Massagetlə-

müəllif Massagetləri həmişə Araz çayı ətrafında təsvir edir. Araz çayı haqqında da məlumat verən Herodot onu bərkətli və bol baliqlı təsvir edir (9, s. 255). Bəzi qeyri-obyektiv tədqiqatçılar iddia etməkdədir ki, Araz çayı Oks (Ceyhun və ya Amudərya da adlanır) çayıdır. Lakin, onlar unudurlar ki, bu iki ad arasında heç bir fonetik oxşarlıq mövcud deyil. Və bütün ingilisdilli qaynaqlarda Araxes Araz çayını göstərmək üçün istifadə olunan sözdür. Əgər Herodot Persiya kralı II Kuruşun (II Kir-etik cəhətdən doğru deyil və bu ruscadan keçmədir). Araz çayı üzərində körpü inşa etdirməsi, və Massaget çarı Tomris ilə savaşıması və öldürülməsi faktını yazanda (9, s. 256) başqa bir çaydan bəhs etsəydi, onu başqa cür ifadə edərdi. Çünki, iki faktın - Araz çayının təsviri ilə, II Kuruşun öldürülməsi hadisəsinin təsvirinin arasında sadəcə bir səhifə fərq var. Məntiqli yanaşarsaq, niyə müəllif Qafqazdan bəhs edərkən Mərkəzi Asiyadakı hər hansı bir hadisəni təsvir etsin. Axı yunan ədəbiyyatları müasir tarixşünaslıq kimi hadisələrə bu cür qeyri-məntiqli yanaşmırdılar. Digər bir məsələ, müəllif Araz çayından bəhs edərkən burda çoxlu baliq olduğunu yazır, eləcə də Massagetlərin qidalanmasında baliğın əsas qidalardan biri olduğunu da qeyd edir (9, s. 255-257). Daha bir diqqət çəkici məqam II Kuruş sözü gedən Araz çayı ətrafında daha aktivdir, burda körpü tikdirir, 40 kanal çəkdirmir və s. (9, s. 255). Axı hakimiyyəti illərində II Kuruşun Oks və ya Ceyhun çayı ətrafında aktiv bir davranışını müşahidə etmirik. Bundan başqa Ceyhun və ya Amudərya

